

Досвід підготовки і проведення евакуації морем військ (сил) у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя

Experience of preparing and carrying out evacuation by sea of armies (forces) in military conflicts of the XX – first quarter of the XXI century

Олексій Чірікалов

Corresponding author: к. істор. н., докторант кафедри історії війн і воєнного мистецтва Центру воєнної історії, e-mail: aleksejcirikalov@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1939-8322

Oleksii Chirikalov

Corresponding author: Candidate of Historical Sciences, Doctoral Student of the Department of History of Wars and Military Art of the Center of Military History, e-mail: aleksejcirikalov@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1939-8322

^A Національний університет оборони України, м. Київ, Україна

^A National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Received: July 5, 2023 | Revised: August 25, 2023 | Accepted: August 31, 2023

DOI: 10.33445/sds.2023.13.4.18

Мета роботи: розкриття сутності і змісту, форм і способів підготовки та проведення евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя, оцінювання їх результатів.

Метод дослідження: основними методами досліджень є методи аналізу та синтезу; індукції та дедукції, а також історичний, термінологічний, системний методи.

Результати дослідження: визначення сутності і змісту евакуації військ (сил) морем; аналіз основних теоретичних особливостей підготовки та проведення евакуації військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя; визначення форм застосування військ (сил) і способів проведення евакуацій військ (сил) морем в означений період; визначення показника та критеріїв ефективності результату евакуації військ (сил) морем.

Теоретична цінність: полягає у визначенні класифікації евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя.

Практична цінність дослідження: визначено особливості підготовки та проведення евакуацій військ (сил) морем.

Цінність дослідження: визначено та обґрунтовано класифікація евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя.

Майбутні дослідження: перспективними напрямками подальших наукових досліджень визначено проведення порівняльного аналізу підготовки та застосування військ (сил) під час евакуації морем протиборчих сторін у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя, визначення їх характерних рис й особливостей та кількісного значення показника та критеріїв ефективності результату евакуації військ (сил) морем.

Тип статті: теоретичний, описовий, практичний, методичний.

Purpose: disclosure of the essence and content, forms and methods of preparing and conducting evacuations of troops (forces) by sea in military conflicts of the 20th - the first quarter of the 21st century, evaluating their results.

Method: the main methods of research are methods of analysis and synthesis; induction and deduction, as well as historical, terminological, systematic methods.

Findings: determination of the essence and content of the evacuation of troops (forces) by sea; analysis of the main theoretical features of the preparation and evacuation of troops (forces) by sea in military conflicts of the 20th – the first quarter of the 21st century; determination of forms of use of troops (forces) and methods of evacuation of troops (forces) by sea in the specified period; determination of the indicator and criteria for the effectiveness of the evacuation of troops (forces) by sea.

Theoretical implications: consists in determining the classification of evacuations of troops (forces) by sea in military conflicts of the 20th – the first quarter of the 21st century.

Value: the classification of evacuations of troops (forces) by sea in military conflicts of the 20th - the first quarter of the 21st century is defined and substantiated.

Future research: perspective directions of further scientific research are defined as conducting a comparative analysis of the training and use of troops (forces) during the evacuation by sea of opposing parties in military conflicts of the 20th – the first quarter of the 21st century, determining their characteristic features and peculiarities and the quantitative value of the indicator and criteria for the effectiveness of the evacuation of troops (forces) by sea.

Paper type: theoretical, descriptive, practical, methodical.

Ключові слова: дії з евакуації, евакуація військ (сил), евакуація морем, контр евакуаційні дії, операція з евакуації.

Key words: evacuation actions, evacuation of troops (forces), evacuation by sea, counter-evacuation actions, evacuation operation.

1. Вступ

Військово-Морські Сили України (далі – ВМС ЗС України), як невід’ємна складова частина

Збройних Сил держави, взаємодіючи з іншими їх видами, в умовах сьогодення беруть участь у вирішенні основного стратегічного завдання війни – відбитті збройної агресії Російської Федерації – шляхом участі у виконанні більшості стратегічних і оперативних завдань, що ставляться Збройним Силам України. Виходячі з цього, теорія і практика застосування ВМС ЗС України керується за принципом можливості досягнення перемоги у сучасній війні на приморському напрямку тільки спільними зусиллями усіх видів при вирішальному значенні їх узгоджених дій, які проводяться за єдиним замислом і планом. Тому застосування ВМС ЗС України у спільних операціях на приморському напрямку є сьогодні актуальним завданням. Евакуація військ (сил) морем відноситься саме до такого типу операцій.

Основою успішного виконання завдань, поставлених збройним силам, є розуміння та усвідомлення воєнно-історичного досвіду, уміння його врахувати та використовувати. У цьому контексті важливого значення набуває накопичений досвід евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ ст.

2. Теоретичні основи дослідження

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників з історії воєнно-морського мистецтва свідчить, що зазначене питання не стало предметом цілісного, ґрунтовного й об'єктивного воєнно-історичного дослідження. Таким чином, вирішення вказаної проблематики має як практичну, так і науково-теоретичну необхідність.

3. Постановка проблеми

Метою статті є розкриття сутності і змісту, форм і способів підготовки та проведення евакуацій морем військ (сил) у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ ст., оцінювання їх результатів.

4. Результати

Зазначимо, що сутність евакуації військ (сил) з ізольованих (блокованих) районів (ділянок) місцевості у загальному сенсі полягає в їх виведенні (вивезенні) з озброєнням і технікою (по змозі), забезпеченні перевезення морем, знищенні на ділянці узбережжя, оборонних об'єктів, промислових, гідротехнічних та інших споруд. При цьому евакуація включає згортання бойових дій військ (сил) на даному напрямку і маневр морем на інший напрямок з подоланням протидії сухопутних військ, флоту й авіації противника.

Узагальнивши досвід евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ ст. автор встановив, що вони проводилися сумісними зусиллями з'єднань (об'єднань) різних видів збройних сил (відомств) однієї країни чи коаліцією держав для досягнення стратегічних (оперативних, тактичних) цілей. За складом залучених сил, різноманітності завдань, порядком та організацією взаємодії евакуаційні заходи морем були найбільш складними формами сумісних дій з'єднань та частин флоту та інших видів збройних сил на приморських напрямках. При цьому, військово-морським силам відводилася головна роль і саме від ефективності їх дій залежав результат евакуації.

Характерно, що в означений період необхідність проведення евакуації військ (сил) залежала від воєнно-політичних та воєнно-стратегічних цілей протиборчих сторін, відрізнялася метою, формами і способами проведення, масштабами, тривалістю, напруженістю, кількістю держав, які брали участь, а також кількістю задіяних військ (сил). Відповідно до цих критеріїв можливо здійснити певну класифікацію евакуацій військ (сил) морем у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Загальна спрямованість, характер і послідовність дій військ (сил) при веденні евакуації визначалися її метою, об'ємом і характером завдань, що вирішувалися, та конкретними

умовами обстановки. Водночас, мета, форми і способи проведення евакуації, об'єми та способи виконання завдань військ (сил) під час підготовки та проведення евакуації залежали від певних умов, зокрема воєнно-географічних (воєнно-політичних, економіко-географічних, фізико-географічних, а також оперативного обладнання театру воєнних дій (далі – ТВД), обстановки на ТВД і впливу різноманітних чинників. Кожна з цих умов мала комплексний і нестаціонарний характер впливу на кожний етап евакуації морем та її результати.

У ході воєнних конфліктів ХХ – першої чверті ХХІ ст. евакуації військ (сил) інтенсивно здійснювалися на океанських та морських ТВД. При цьому з'ясовано, що вони розрізнялися між собою за масштабами охоплення, рівнем участі та характером залучених військ (сил). Разом з цим, мета евакуацій мала певні відмінності: перегруповання військ (сил) з подальшим веденням дій в іншому районі (наприклад, евакуація радянських військ (сил) з Одеси у жовтні 1941 р.), тобто навмисна евакуація; запобігання, недопущення і мінімізації втрати військами (силами) боєздатності та через недоцільність подальшого утримання районів (рубежів) (евакуація сербської армії у грудні 1915 – січні 1916 рр.) – вимушена евакуація; збереження боєздатності військ (сил) в умовах негативних політичних та соціальних змін в обстановці (евакуація військ (сил) Антанти з Росії у 1920 р. під час Громадянської війни) – навмисна евакуація.

Залежно від мети евакуації визначалися форми і способи її проведення. Аналіз проведених евакуацій показав, що основною формою застосування сил (військ), в яких здійснювалася евакуація, була операція (наприклад, операція з евакуації морем англійських, французьких і бельгійських військ, блокованих у районі Дюнкерка з 26 травня по 4 червня 1940 р. – операція "Дунамо" ("Динамо")); операція з евакуації німецьких військ та їх союзників з Таманського півострова у період з 7 вересня по 9 жовтня 1943 р. – операція "Krimhilda" ("Кримгільда") (планомірна евакуація) та "Brunhilda" ("Брунгільда") (прискорена евакуація). Значна кількість операцій з евакуації проводилася окремо. Проте, в деяких випадках вони були складовою частиною оборонної операції (наприклад, оборона Таллінна, Одеси у 1941 р. (Военно-морской словарь, 1989; Военный энциклопед. словарь, 2001). Як виняток, у деяких випадках евакуацію військ (сил) проводили як дії (евакуація італійського гарнізону з Дурресу у 1916 р., евакуація англо-французьких військ з Південної в Північну Норвегію у травні 1940 р., часткова евакуація радянських військ із Севастополя 30 червня – 4 липня 1942 р. Таким чином, евакуація військ (сил) морем у досліджуєму період здійснювалася як окрема операція, операція як складова загальновійськової, зокрема оборонної операції, чи під час повсякденної бойової діяльності флотів як дії. Це було зумовлено оперативною обстановкою, співвідношенням сил на ТВД і характером дій протиборчих сторін.

У залежності від цілей евакуації, результатів її проведення, складу задіяних у ній військ (сил), операції (дій) з евакуації за масштабом мали стратегічний, оперативний та тактичні рівні. Так, евакуація експедиційних сил Антанти з Дарданелл у 1915–1916 рр. за складом залучених сил і наслідками відносилася до стратегічної, оскільки для її проведення, по-перше, були залучені значні сили як на морі (більша частина флоту союзників на Середземномор'ї), так і на суходолі (Армія Дарданелл). По-друге, результати евакуації мали воєнно-політичне та воєнно-стратегічне значення та суттєво вплинули на перебіг подій на Середземноморському ТВД. Евакуаційні заходи союзників у районі Дюнкерку та північно-західної частини Франції також слід віднести до цієї ж категорії. Водночас, іноді результати евакуації мали важливе значення для воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки на ТВД, незважаючи на сили, які були задіяні у ній. Як приклад можна привести дії з евакуації радянських військ (сил) з Севастополя у 1942 р. Втрата Севастополя призвела до суттєвого погіршення воєнно-стратегічного положення Червоної Армії – Кримський півострів був повністю захоплений німецько-румунськими військами, внаслідок чого Чорноморський флот втратив можливість діяти на комунікаціях противника у північній та північно-західній частині Чорного моря; радянська

авіація втратила можливість загрозувати румунським нафтовим промислам у Плоешті; виникли сприятливі для німецьких військ успішно продовжувати наступ на Волгу та Кавказ. Крім цього, в результаті невдалої евакуації за німецькими даними було захоплено близько 90–100 тис. полонених, 622 несправних гармат і 26 танків (Фонд КМФ; Грицюк, 2010; Мирова война, 2000; Соколов, 2016); за матеріалами дослідників (Ванеев, 1995; Военно-Морской флот, 1960; Моряки-черноморцы, 2000; Никольский, 2013; Памяти погибших, 1995) втрачено на березі й на околицях Севастополя залишалось близько 78 230–79 539 бійців і командирів, більшу частину з яких становили поранені, і понад 36 тис. цивільних. Інший приклад: евакуація невеличкого контингенту російських військовослужбовців з о. Зміїний у липні 2022 р. мала низку важливих стратегічних наслідків – збройні сили Російської Федерації практично припинили домінувати у північно-західному секторі Чорного моря та втратили можливість блокувати судноплавство у цьому районі; втратили контроль над повітряним простором над півднем України, Молдови, Болгарії та Румунії; упустили можливість використання острова як трамплін для підготовки до морського десантування. У свою чергу, ВМС ЗС України остаточно перехопили стратегічну ініціативу у північно-західній частині Чорного моря (Бондаренко, 2023). Проведена евакуація російських військ з о. Зміїний як “шаг доброй воли Вооруженных Сил Российской Федерации” (Минобороны РФ, 2022), погіршила не тільки воєнно-стратегічну обстановку для країни-агресора на Чорному морі, а й призвела до негативних для неї наслідків у воєнно-політичній сфері. Таким чином, вищерозглянуті дії з евакуації відносилися відповідно до оперативного та тактичного рівнів, але їх результати мали важливий стратегічний контент.

Автором встановлено, що переважна кількість евакуацій, проведених в ході воєнних конфліктів ХХ – першої чверті ХХІ ст., мала стратегічний рівень – евакуювалися переважно армії (під час Першої світової – Армія Дарданелл та Сербська армія, у роки Громадянської війни у Росії – Збройні Сили Півдня Росії генерала А. Денікіна з Каказського узбережжя, Руська армія генерала П. Врангеля, основне ядро Балтійського та Чорноморського флотів, у Другій світовій війні – сили декількох армій союзників з Дюнкерка та Франції, англійський експедиційний корпус (до 60 тис. осіб) з Греції, війська Кримського фронту (44, 47 та 51-а радянські армії) з Керчі, 17-а армія Вермахту – з Таманського та Кримського півостровів, Африканський корпус з Тунісу і та інші). Результати цих евакуацій мали воєнно-стратегічні та воєнно-політичні характер та суттєво впливали на розвиток подій на ТВД. В цей же період протиборчими сторонами проводилися евакуації і оперативного рівня, переважно під час Другої світової (1939–1945 рр.) та Корейської війни (1950–1953 рр.). Евакуації військ (сил) тактичного рівня проводилися переважно як ембакація – вимушена евакуація військ морського десанту із займаємої ними ділянки узбережжя (Улагаєвський десант, Шлиссенбургський, Новоросійський та Керченсько-Ельтігенський десанти). Також, на тактичному рівні здійснювалася евакуація невеличких гарнізонів чи загонів, зокрема у роки Другої світової війни радянських підрозділів з Тендрівської коси та Очакова, радянських та німецьких частин з островів на Балтиці, сил (військ) Червоної армії з ділянок узбережжя чи портів Азовського моря, японських гарнізонів з островів Тихоокеанського ТВД.

В означений період евакуації морем проводилися як окремими країнами, так і коаліціями (Антанта, країни Осі, країни Антигітлеровської коаліції). Така особливість впливала на структуру угруповань військ (сил), задіяних в евакуації. Виходячи з цього, операції (дії) з евакуації за такою категорією автором розподілені на одновидові, міжвидові (об’єднані), міжвідомчі (інтегровані) та коаліційні (багатонаціональні). У свою чергу, за характером залучення військ (сил) в цих угрупованнях доцільно провести їх розподіл на однорідні та різнорідні.

На підставі аналізу евакуаційних заходів періоду, розглянутого автором встановлено, що евакуації мали різне цільове призначення. У деяких випадках, вище військове та політичне

керівництво визначало категорію осіб, які підлягали евакуації. Так, у червні – липні 1942 р. за дозволом Наркома ВМФ СРСР адмірала М. Кузнецова, а Ставки Верховного Головнокомандування евакуації підлягали тільки "ответственные работники" та "керівництво Севастопольського оборонного району" (Клименко, 2022), тобто передбачалася спеціальна евакуація окремих категорій військовослужбовців. В інших випадках, коли конкретно не визначалася певна категорія осіб для вивезення під час евакуації, такі евакуації за цільовим призначенням автор класифікував як загальні.

Підготовка до евакуації військ (сил), у загальному сенсі, містилася у відпрацюванні рішення, розробці плану евакуації, постановці завдань та проведенні необхідного комплексу забезпечуючих дій. У рішенні передбачалися пункти та терміни завантаження на транспортні плавзасоби, час виходу та переходу морем, пункти розвантаження, прикриття евакуації від ударів противника, а також її всебічне забезпечення. При цьому існували такі способи проведення операцій (дій) з евакуації:

послідовна евакуація – послідовний відвід військ (сил) з районів (рубежів), що оборонялися, з подальшим їх завантаженням на плавзасоби і перевезення морем декількома рейсами (евакуація експедиційних військ з Галіполі та Сербської армії у 1915 – 1916 рр., евакуація військ (сил) "Білого руху" на Чорному морі, на Далекому Сході у роки Громадянської війни в Росії, операція з евакуації союзників з Дюнкерку у 1940 р., евакуація радянських військ (сил) з Одеси, Ханко, Керчі 1941 р., німецько-італійських військ з Сицилії у 1943 р.);

одночасна евакуація – одночасний відвід військ (сил) з районів (рубежів), що оборонялися, з подальшим їх завантаженням на плавзасоби і перевезення морем одним рейсом (евакуація військ (сил) з військ Антанти з Остенде у 1914 р., кораблів Чорноморського флоту у 1918 р., радянських військ (сил) з Таллінна у 1941 р.).

Вибір способу залежав від обстановки в районі, з якого здійснювалася евакуація, кількості військ (сил), озброєння та військової техніки, яку необхідно було евакуювати, наявності необхідних спроможностей щодо морських перевезень, складу сил їх прикриття, ступеня та характеру протидії противника, часових показників, відведених на евакуацію. В обох способах важливим аспектом було своєчасність початку евакуаційних заходів та їх тривалість у залежності від фактичної обстановки в районі ведення бойових дій. Зазначене вимагало, в першу чергу, від органів військового управління ретельної організації та планування, чіткої взаємодії, якісного та своєчасного всебічного забезпечення.

Досвід евакуацій розглядаємого періоду показав, що спосіб послідовної евакуації морем застосовувався у разі наявності достатнього часу на її підготовку та проведення. Підготовка до таких операцій (дій) розпочиналася в умовах відсутності (наприклад, евакуація військ Збройних сил Півдня Росії та Руської армії у роки Громадянської війни в Росії, бригади експедиційних сил союзників з північно-західних портів Франції у 1940 р.) або наявності (евакуація галіполійського угруповання військ союзників під час Першої світової війни, радянських військ з Лібави, Ханко, Одеси, Керчі у 1941 р., німецьких військ та їх союзників на Чорному, Балтійському та Середземному морях у роки Другої світової війни, американських військ з Хіннаму у 1950 р.) безпосереднього зіткнення з основними силами противника.

В умовах відсутності безпосереднього зіткнення з противником реалізація послідовного способу перетворювалася переважно у вирішення транспортно-технічних завдань на морі, від ефективності виконання яких залежала успішність евакуації. Так, з 2 по 16 вересня 1914 р. через імовірність захоплення противником військово-морської бази Гавра до Сен-Назера було послідовно евакуйовано близько 20 тис. осіб, до 4 тис. коней та 60 тис. т різних вантажів (Корбетт, 1927). За зазначених умов була успішно проведена евакуація Сербської армії з Балкан у 1915–1916 рр., військ (сил) Антанти у 1920 р. під час Громадянської війни в Росії. В цьому контексті необхідно відмітити, що у вищевказаних епізодах як

підготовка, так і проведення евакуації здійснювалися завчасно, тобто носили упереджуваний характер.

Зазначимо, що в деяких випадках в умовах безпосереднього зіткнення з противником та через значну кількість військ (сил) і військового майна, яку необхідно було евакуювати, проводилася послідовна "прихована" евакуація шляхом застосування різноманітних методів та способів введення противника в оману. Яскравими прикладами таких операцій були евакуація військ (сил) союзників з Галіполі у 1915–1916 рр., радянських військ (сил) з Одеси у жовтні 1941 р, японських військ з Гудалканалу у 1943 р. У результаті, вжити заходи "прихованості" підготовчого етапу евакуації та її проведення дозволяли вигравати час на здійснення послідовного відведення військ, їх завантаження та перевезення морем.

У ході воєнних конфліктів ХХ – першої чверті ХХІ ст. при евакуації військ (сил) морем застосовувався переважно спосіб послідовної евакуації. Що стосується способу одночасної евакуації, то, виходячи з досвіду таких операцій (дій) в окреслені дослідженням часові межі, можна констатувати, що його застосування було доцільним у разі, коли спроможності щодо морських перевезень дозволяли вивезти одним рейсом визначену кількість військ (сил), засобів і майна, або коли на проведення послідовної евакуації військ (сил) не вистачало часу та існувала висока ймовірність їх захоплення (знищення) противником. Прикладами реалізації такого способу були евакуація військ союзників з Остенде у 1914 р., евакуація кораблів (суден) Чорноморського флоту з Севастополя до Новоросійська у 1918 р., евакуація радянських військ (сил) з Таллінна у 1941 р., операція з евакуації японських гарнізонів з Алеутських островів у 1943 р., евакуація російського контингенту з о. Зміїний у 2022 р.

Важливу роль при обранні способу проведення евакуації грав характер дій противника. Так, через загрозу швидкого захоплення німецькими військами Остенде, 31 серпня 1914 р. з цього міста одним рейсом було успішно вивезено морем понад 3 тис. осіб, значні запаси боєприпасів, амуніції, до 200 т продовольства (Корбетт, 1927). Натомість, в результаті евакуації радянських військ (сил) з Таллінну у серпні–вересні 1941 р. – "Талліннського переходу", яка також проводилася за одночасним способом, під час переходу морем було втрачено, за різними даними (Зубов, 2012; Чернышев, 2009) 65 з 153 бойових кораблів (катерів) та 75 транспортів, а також з близько 17,8 тис. осіб загиблими (Чернышев, 2009). У деяких випадках активні дії противника на суходолі чи ефективні контревакуаційні дії призводили до зриву евакуації чи унеможливлювали її проведення. Відтак, у результаті комплексу заходів з морської і повітряної блокади німецько-італійських військ з Північної Африки (операція "Retribution"), здійсненого західними союзниками в акваторії Туніської протоки 8–13 травня 1943 р., евакуація основного угруповання військ країн Осі була зірвана, а вони були змушені капітулювати. У полон було захоплено близько 150 тис. військовослужбовців разом з командувачем силами держав Осі у Північній Африці генералом фон Арнимом (Морисон, 2003). Тактичні морські десанти радянського Тихоокеанського флоту у порти північно-східного узбережжя Кореї у 1945 р. – Юкі, Расін, Сейсін та Дзьосін (Чхонджін) – унеможливили евакуацію морем військ Кватунської армії до Японії. Натомість, пасивні дії радянського Чорноморського та Балтійського флотів сприяли успішному проведенню евакуаційних заходів німецьких військ (сил) та їх союзників на цих ТВД у 1944–1945 рр. Недооцінювання спроможностей німецько-італійських військ (сил) на острові Сицилія щодо перевезення особового складу та техніки через Мессінську протоку та неврахування можливості проведення ними евакуації під час планування операції "Husky" призвели до відсутності контревакуаційних дій з боку союзників, які мали на той час повне панування на морі.

Досвід підготовчого періоду евакуацій військ (сил) морем в досліджуємиий період засвідчив, що його часові показники коливалися у широкому діапазоні – від однієї доби (евакуація військ 51-ї Окремої армії на Таманський півострів; 12 листопада 1941 р. – розроблено та затверджено план евакуації, з 13 по 17 листопада – успішна реалізація (Басов,

1987; Батов, 1966; Горшков, 1989; Звягинцев, 2005; Зенькович, 2005; Левченко, 2022; Мелков, 1981) до майже сьомі місяців (евакуація Руської армії з Криму; з 4 квітня по 11 листопада 1920 р. – розроблено та затверджено декілька варіантів плану евакуації, з 14 по 17 листопада – успішна реалізація (Бугураев, 1972; Исход, 2003; Флот в Белой борьбе, 2002; Широкоград, 2007). Така розбіжність пояснювалася залежністю тривалості підготовчого етапу від декількох моментів: обстановки на ТВД, своєчасності прийняття рішення на її проведення військовим чи політичним керівництвом, рівня підготовленості органів військового управління, військ (сил) до таких операцій (дій). При цьому, фактор часу мав велике значення, оскільки евакуація військ (сил) морем розпочиналася та здійснювалася, як правило, в умовах динамічного негативного розвитку обстановки, що постійно ставив війська (сили) у складні умови саме браку часу. В таких умовах вирішального значення набувало вміння керівників (органів військового управління) ефективно реагувати на зміни в обстановці.

Аналогічні вимоги до військового керівництва та військ (сил) пред'являлися під час ведення операції (дій). Зазначимо, що ведення операцій (бойових дій) полягає у одночасному чи послідовному вирішенні військами (силами) бойових і забезпечувальних завдань для досягнення поставлених на операцію (дії) цілей, у порядку, який визначений планом операцій (дій). Тривалість цього етапу залежала від таких основних факторів: обстановки на ТВД, рівня воєнно-професійних якостей керівників та органів військового управління, підготовленості військ (сил) до виконання завдань евакуації, а також дій в умовах динамічних негативних змін в обстановці, якості розробленого плану евакуації та наявних спроможностей щодо перевезень морем.

Досвід етапу проведення евакуацій військ (сил) морем в означений період засвідчив, що для таких операцій (дій) було характерно несподіваність і висока динамічність дій, високе напруження сил та засобів, складність управління, а також організації взаємодії через різкі зміни в обстановці. У цих умовах найважливішого значення у ході проведення евакуації мав характер дій противника, ефективність його контр евакуаційних заходів. Саме цей аспект підтверджував чи спростовував дієздатність та реалістичність плану евакуації, рівень підготовленості органів військового управління, військ (сил), визначених плавзасобів та району до проведення евакуації не тільки згідно з планом, але й з урахуванням змін в обстановці. Від результатів такого своєрідного протистояння залежав кінцевий результат операції (дій) з евакуації.

Оцінювання результатів евакуації, на думку автора, доцільно визначати за допомогою показника ефективності типу "ступінь досягнення мети", та відповідних критеріїв ефективності – "досягнута", "частково досягнута" чи "не досягнута". Це обумовлено таким міркуваннями. Підготовка та проведення евакуації здійснювалася на підставі вказівки (розпорядження, наказу, директиви) вище стоячого військового керівництва, в якій чітко визначалася мета операції (дій). При цьому, акцент, в основному, робився на дотриманні часових та просторових показників операцій (дій), визначенні з'єднань (об'єднань), частин, підрозділів, сил та засобів, які обов'язково підлягали евакуації. При цьому, аналіз евакуацій морем під час воєнних конфліктів ХХ – першої чверті ХХІ ст. свідчить, що ініціатори їх проведення вважали результати таких операцій (дій) успішними, незважаючи на стан евакуйованих військ (сил). Прикладами вищезазначеного можуть бути результати евакуації Сербської армії під час Першої світової війни, військ Збройних сил Півдня Росії у роки Громадянської війни в Росії, союзних військ з Дюнкерку та 17-ої армії з Криму під час Другої світової війни – у всіх вказаних епізодах евакуйовані війська втратили майже все важке озброєння, військову техніку, майно, боєприпаси. Проте, протягом певного часу цим контингентам вдавалося відродити боєздатність та у подальшому приймати участь у бойових діях. Таким чином, ключовим вважалася кількісна характеристика військ (сил), які підлягали евакуації згідно вказівок вищого військового керівництва.

5. Висновки

Таким чином, на підставі аналізу евакуацій військ (сил) морем, проведених під час воєнних конфліктів ХХ – першої чверті ХХІ ст., автором пропонується їх наступна класифікація:

- за масштабом – стратегічні, оперативні, тактичні;
- за формою застосування військ (сил) – операції з евакуації, дії з евакуації;
- за способами проведення – послідовні або одночасні;
- за особливостями підготовки та проведення – завчасні чи безпосередні;
- за структурою угруповань, задіяних в евакуації – видові, міжвидові (об'єднані), міжвідомчі (інтегровані) та коаліційні (багатонаціональні);
- за навмисністю – навмисні або вимушені;
- за цільовим призначенням – загальні або спеціальні;
- за скритністю – приховані або відкриті.
- за умовами зіткнення з основними силами противника – безпосереднього зіткнення або його відсутності;
- за характером контревакуаційних дій противника – активні чи пасивні;
- за результатами – досягнута, частково досягнута, не досягнута.

6. Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

7. Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Список використаних джерел

References

1. Басов А.В. Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945. М.: Наука, 1987. 336 с. 2. Батов П.И. В походах и боях. М.: Воениздат МО СССР, 1966. 544 с. 3. Бугураев М. Генераль Петръ Николаевич Баронъ Врангель. Лос-Анджелес, Калифорния: Издание Объединения Первопроходников, 1972. 58 с. 4. Бондаренко М., Коваленко А. Годовщина освобождения Змеиного. Эксперт рассказал, насколько важно было вернуть Украине остров. URL: https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20230630-richnyczya-zvilnennya-zmiynogo-ekspert-rozpoviv-naskilky-vazhlyvo-bulo-povernuty-ukrayini-ostriv/. 5. Ванеев Г.И. Севастополь 1941–1942. Хроника героической обороны (02.01 – 05.07.1942) [У 2 т.]. Т. 2. К.: Україна, 1995. 285 с. 6. Военно-морской словарь / Гл. ред. В.Н. Чернавин. Москва: Воениздат,	1. Basov A.V. Crimea in the Great Patriotic War 1941–1945. Moscow: Nauka, 1987. 336 p. 2. Batov P.I. In campaigns and battles. Moscow: Military Publishing House of the USSR Ministry of Defense, 1966. 544 p. 3. Buguraev M. General Petr Nikolaevich Baron Wrangel. Los Angeles, CA: Pioneer Association Publishing, 1972. 58 p. 4. Bondarenko M., Kovalenko A. Anniversary of the liberation of the Snake. The expert told how important it was to return the island to Ukraine. Available from: https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20230630-richnyczya-zvilnennya-zmiynogo-ekspert-rozpoviv-naskilky-vazhlyvo-bulo-povernuty-ukrayini-ostriv/. 5. Vaneev G.I. Sevastopol 1941–1942. Chronicle of Heroic Defense (02.01 – 05.07.1942) [In 2 vol.]. Vol. 2. K.: Ukraine, 1995. 285 p. 6. Naval Dictionary / Ch. ed. V.N. Chernavin. Moscow: Military Publishing House,

1989. 511 с.
7. Военный энциклопедический словарь. [У 2 т.] / А.П. Горкин, В.А. Золотарев и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, "РИПОЛ КЛАССИК". 2001. Т.2. 816 с.
8. Военно-Морской флот Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Военно-исторический очерк [У 3 т.]. Том 2. Черноморский флот / под ред. Л.А. Владимирского. М.: Главный штаб ВМФ, 1960. 592 с.
9. Горшков С. Г. На южном приморском фланге (осень 1941 г. – весна 1944 г.). М.: Воениздат, 1989. 286 с.
10. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2010. 150 с.
11. Звягинцев В. Е. Трибунал для героїв. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2005. 572 с.
12. Зенькович М.А. XX век: высший генералитет в годы потрясений. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2005. 893 с.
13. Зенькович М.А. Маршалы и генсеки. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2005. 606 с.
14. Зубов Р.А. Таллинский прорыв Краснознаменного Балтийского флота (август – сентябрь 1941 г.). События, оценки. Уроки. Военно-исторический труд. Москва: Кучково поле, 2012. 592 с.
15. Исход Русской Армии генерала Врангеля из Крыма / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии доктора исторических наук С. В. Волкова. М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. 703 с.
16. Клименко А. Город-герой и брошенная армия. URL: <http://9may.mfaua.org/>
17. Корбетт Ю. Операции английского флота в мировую войну. [У 6 т.]. Том 1 / Пер. с англ. М.Л. Бертесона. Л.: Управление Военно-Морских Сил РККА, 1927. 434 с.
18. Левченко Г. Вместе с флотом. Неизвестные мемуары адмирала. URL: <http://profilib.com/kniga/18887/gordev-levchenko-vmeste-s-flotom->
1989. 511 p.
7. Military encyclopedic dictionary. [U 2 vol.] / A.P. Gorkin, V.A. Zolotarev and others. Moscow: Great Russian Encyclopedia, "RIPOL CLASSIC". 2001. V.2. 816 p.
8. The Navy of the Soviet Union in the Great Patriotic War of 1941–1945. Military-historical essay [In 3 vol.]. Vol. 2. The Black Sea Fleet / Ed. L.A. Vladimirovsky Moscow: Main Staff of the Navy, 1960. 592 p.
9. Horshkov S.G. On the southern coastal flank (autumn 1941 – spring 1944). Moscow: Voenizdat, 1989. 286 p.
10. Hrytsyuk V.M. Strategic and frontline operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine. Kyiv: NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine, 2010. 150 p.
11. Zvyagintsev V.E. A tribunal for heroes. Moscow: OLMA Media Group, 2005. 572 p.
12. Zenkovich M.A. The 20th century: the highest generalship in the years of shock. Moscow: OLMA Media Group, 2005. 893 p.
13. Zenkovich M.A. Marshals and general secretaries. Moscow: OLMA Media Group, 2005. 606 p.
14. Zubov R.A. Tallinn breakthrough of the Red Banner Baltic Fleet (August – September 1941). Events, assessments. Lessons. Military historical work. Moscow: Kuchkovo Pole, 2012. 592 p.
15. Exodus of the Russian Army of General Wrangel from the Crimea / Compilation, scientific edition, foreword and comments by Doctor of Historical Sciences S.V. Volkov. Moscow: ZAO Tsentrpoligraf, 2003. 703 p.
16. Klimenko A. City-hero and abandoned army. Available from : <http://9may.mfaua.org/>
17. Corbett Yu. Operations of the English fleet in the World War. [In 6 vol.]. Vol.1. / Per. from English. M. L. Bertheson. L.: Administration of the Naval Forces of the Red Army, 1927. 434 p.
18. Levchenko G. Together with the fleet.

- neizvestnye-memuary-admirala.php.
19. Мелков Л. А. Керчь: повесть-хроника в документах, воспоминаниях и письмах участников героической защиты и освобождения города в 1941–1944 гг. М.: Политиздат, 1981. 199 с.
 20. Минобороны РФ объявило о добровольном выводе военных с украинского острова Змеиный. Интерфакс. URL: <https://www.interfax.ru/world/849670>.
 21. Мировая война. 1939–1945 / под ред. Н.Л. Волковского. М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб.: ООО "Издательство Полигон"; 2000. 736 с.
 22. Морисон С. Э. Американский ВМФ во Второй мировой войне: Операции в водах Северной Африки, октябрь 1942 – июль 1943: Пер. с англ. / С.Э. Морисон. М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб.: TelTa Fantastica, 2003. 544 с.
 23. Моряки–черноморцы в обороне 1941–1942 главной базы флота. Сборник / Г.И. Ванеев, П.М. Калугин. К., 2000. 460 с.
 24. Никольский Б. В. Великая Отечественная война на Черном море как череда подвигов, преступлений и наказаний. Часть 2. Управление обороной Севастополя. Научно-историческое исследование. Севастополь: Издательство "Мистэ", 2013. 358 с.
 25. Памяти павших. Великая Отечественная война (1941–1945) / Объединенная редколлегия Книг Памяти павших в годы Великой Отечественной войны. М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. 336 с.
 26. Смыслов О. С. Генерал Слещев – Крымский. Победы, эмиграция, возвращение. URL: <http://www.libfox.ru>
 27. Соколов Б. В. Битвы за цитадели Второй мировой. Осады, штурмы, капитуляции. Москва: Вече, 2016. 448 с.
 28. Флот в Белой борьбе / Составление, научная редакция, предисловие и Unknown memoirs of the admiral. Available from : <http://profilib.com/kniga/18887/gordey-levchenko-vmeste-s-flotom-neizvestnye-memuary-admirala.php>.
 19. Melkov L.A. Kerch: a chronicle story in documents, memoirs and letters of participants in the heroic defense and liberation of the city in 1941–1944. Moscow: Politizdat, 1981. 199 p.
 20. The Ministry of Defense of the Russian Federation announced the voluntary withdrawal of the military from the Ukrainian island of Serpents. Interfax. Available from : <https://www.interfax.ru/world/849670>.
 21. World War. 1939–1945 / ed. N.L. Volkovsky. Moscow: AST Publishing House LLC; St. Petersburg: Polygon Publishing House LLC; 2000. 736 p.
 22. Morison S.E. US Navy in World War II: Operations in North African Waters, October 1942 – July 1943: Per. from English. / S.E. Morison. M.: 000 "AST Publishing House"; St. Petersburg: TelTa Fantastica, 2003. 544 p.
 23. Black Sea sailors in defense 1941-1942 of the main base of the fleet. Collection / G.I. Vaneev, P.M. Kalugin. Kyiv, 2000. 460 p.
 24. Nikolsky B.V. The Great Patriotic War on the Black Sea as a series of exploits, crimes and punishments. Part 2. Management of the defense of Sevastopol. Scientific and historical research. Sevastopol: Miste Publishing House, 2013. 358 p.
 25. Memory of the fallen. The Great Patriotic War (1941–1945) / Joint Editorial Board of the Books of Memory of the Fallen During the Great Patriotic War. Moscow: Great Russian Encyclopedia, 1995. 336 p.
 26. Smyslov O.S. General Slashchev – Crimean. Victory, emigration, return. Available from : <http://www.libfox.ru>
 27. Sokolov B.V. Battles for the citadels of World War II. Sieges, assaults, capitulations. Moscow: Veche, 2016. 448 p.
 28. Fleet in the White Struggle / Compilation,

- комментарии доктора исторических наук С. В. Волкова. М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. 607 с.
29. Фонд КМФ № 8 "Коллекция микрофотодокументов немецко-фашистских административных учреждений, армейских групп и их тыловых охранных подразделений, действовавших на оккупированных восточных территориях". Оп. 2 (Опис). Спр. 62. Журнал боевых действий 11-й армии № 3 в Крыму за период с 1 апреля по 18 ноября 1942 г.
30. Чернышев А. А. 1941 год на Балтике : подвиг и трагедия. Москва: Яуза: Эксмо, 2009. 384 с.
31. Широкопад А. Б. Черноморский флот в трех войнах и трех революциях. М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. с.570.
- scientific edition, foreword and comments by Doctor of Historical Sciences S. V. Volkov. Moscow: ZAO Tsentrpoligraf, 2002. 607 p.
29. KMF Fund No. 8 "Collection of microphoto documents of Nazi administrative institutions, army groups and their rear security units operating in the occupied eastern territories". Op. 2 (Description). Ref. 62. Journal of combat operations of the 11th Army No. 3 in the Crimea for the period from April 1 to November 18, 1942.
30. Chernyshev A.A. 1941 in the Baltic: a feat and a tragedy. Moscow: Yauza: Eksmo, 2009. 384 p.
31. Shirokorad A.B. The Black Sea Fleet in three wars and three revolutions. Moscow: AST: AST MOSCOW: GUARDIAN, 2007. 570 p.